

ВІДГУК

офіційного опонента *Кодлюк Ярослави Петрівни*
на дисертаційне дослідження *Гавриленко Тетяни Леонідівни*
«Розвиток початкової освіти в Україні
(друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)»,

подане на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Модернізаційні зміни, що відбуваються в системі національного шкільництва, торкнулися насамперед початкової ланки освіти як фундаменту загальноосвітньої підготовки учнів, метою якої є створення умов для загального розвитку особистості, її самовираження і самореалізації, набуття молодшими школярами ключових і предметних компетентностей, оволодіння наскрізними вміннями. Розв'язання поставлених завдань неможливе без ґрунтового аналізу досвіду минулого задля, з одного боку, імплементації позитивних ідей у практику діяльності школи першого ступеня, а з іншого – уникнення прорахунків і помилок, що мали місце на різних етапах її становлення і розвитку. З огляду на зазначене дисертаційне дослідження Т. Л. Гавриленко є своєчасним і актуальним. Аналізоване дослідження виконувалося у контексті наукової тематики відділу історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України «Організація навчального процесу в історії вітчизняної школи: від уніфікації до диференціації (40–80-ті роки ХХ ст.)» (державний реєстраційний номер 0113U000271).

Аналіз змісту дисертаційної роботи дає підстави стверджувати, що авторка чітко окреслила хронологічні межі дослідження (а фактично конкретизувала період (1954 р.), коли початкова школа втратила свою функціональну самостійність: у програмах для 1–4 класів, виданих у 1954 р., початкова освіта вперше визначалася як підготовчий ступінь для отримання освіти у наступних ланках загальноосвітньої школи); коректно сформулювала концептуальний апарат роботи (об'єкт, предмет, мету, завдання та інше); визначила наукові підходи (джерелознавчий, історіографічний, системний, синергетичний, парадигмальний, аксіологічний та ін.), які покладені в основу

дослідження; доцільно відібрала комплекс методів, що в сукупності забезпечило логіку розгортання наукового пошуку та достовірність отриманих результатів.

На основі ґрунтовного аналізу історико-педагогічної, психолого-педагогічної та методичної літератури дисертантка окреслила термінологічне поле дослідження (початкова школа, цілі початкової освіти, зміст початкової освіти, навчально-виховний процес), а також сформулювала авторське тлумачення базового поняття – «початкова освіта».

Науково виважено підійшла Тетяна Леонідівна до визначення періодів розвитку початкової освіти в Україні у 1954–2001 рр. З цією метою обґрунтовано логіко-структурну модель аналізу розвитку початкової освіти (своєрідну матрицю), яка охоплює такі складники: чинники, компоненти (цільовий – цілі, завдання, цінності, принципи; організаційний – тривалість навчання, вік вступу дітей до школи, типи закладів освіти, учнівський контингент, педагогічний потенціал, навчальне та матеріально-технічне забезпечення; змістовий – теорії формування змісту освіти, принципи його добору та структурування, аналіз навчальних планів і програм, навчальної літератури; процесуальний – організація навчально-виховного процесу, методи, засоби та форми організації навчання, контроль і оцінювання навчальних результатів молодших школярів) та тенденції, що дало можливість цілісно й системно представити досліджуваний феномен. Додамо, що запропонована авторкою логіко-структурна модель є універсальною і може використовуватися для висвітлення організаційно-педагогічних засад розвитку початкової освіти в інших хронологічних межах, а модифікована – для аналізу загальної середньої освіти в Україні та закордоном.

Поглиблює, увиразнює підхід до періодизації зазначеного феномена запропонований дисертанткою комплекс критеріїв, а саме: суспільно-політичні зміни, державна освітня політика, нормативно-правова база, напрями розвитку школи та педагогічної науки.

Зазначене дало змогу розробити періодизацію розвитку початкової освіти у визначених хронологічних межах, яка охоплює чотири періоди (I період (1954–1964) – початкова освіта в контексті шкільної реформи; II період (1964–1984) – структурно-змістові трансформації в початковій освіті; III період (1984–1991) – початкова освіта в руслі перебудовчих процесів освітньої галузі; IV період (1991–2001) – розвиток початкової освіти в умовах державної незалежності України) та визначити тенденції кожного із них, що дає підстави кваліфікувати ці здобутки дисертантки як такі, що мають незаперечну наукову новизну і теоретичну значущість.

З огляду на те, що науковою платформою історико-педагогічного дослідження прийнято вважати історіографію конкретної проблеми, яка дає змогу з'ясувати ступінь її наукової розробки; осмислити переваги й недоліки попередніх напрацювань; визначити мету, завдання, наукову новизну одержаних результатів, – цьому аспекту проблеми дисертантка приділяє значну увагу, зокрема в історіографії умовно виокремлює два періоди – I – радянський (1954–1991 рр.), другий – незалежної України (1991 – донині), кожен з яких представляє окремий період у суспільно-політичному житті України, методології, підходах до вивчення педагогічних явищ. Окрім хронологічного підходу, авторка використовує також проблемно-тематичний, що забезпечило вивчення історіографічних джерел у певній послідовності, виділяючи з них різні за змістом та завданнями.

Зазначимо, що результативність аналізованого дослідження значною мірою зумовлена потужною джерельною базою (список використаних джерел налічує аж 1175 позицій, 240 з яких – архівні джерела), яка ґрунтовно проаналізована і науково грамотно систематизована авторкою у сім груп: законодавчі та нормативні документи; справочинна документація; статистичні матеріали; навчальна та методична література; матеріали періодичних видань; наукові праці; інтерпретаційні джерела. Виявлена, систематизована та скласифікована за групами джерельна база, вважає дисертантка, є цілком достатньою для розкриття заявленої проблеми. Значний пласт архівного

матеріалу (240 архівних джерел, з яких 175 маловідомих і 65 невідомих) вперше вводиться до наукового обігу.

Неабиякий інтерес науковців (фахівців з початкової освіти, істориків педагогіки та ін.) викликає матеріал, присвячений розкриттю організаційно-педагогічних засад функціонування початкової освіти в Україні (1954–2001 рр.), який у межах кожного періоду дисертантка репрезентувала за такими напрямками: цілі, завдання, цінності та принципи початкової освіти; трансформації в організації початкової освіти; еволюція змісту; процесуальні аспекти навчання; внесок вітчизняних педагогів і психологів у розвиток теорії і практики початкової освіти, що здійснювалося системно та в порівняльно-зіставному аспекті й дало змогу визначити загальні тенденції розвитку початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття за відповідними компонентами – цільовий, організаційний, змістовий, процесуальний, а також перспективи використання позитивних ідей минулого на сучасному етапі реформування школи першого ступеня. Особливо значущими серед них, на наш погляд, є: залучення до розроблення змісту початкової освіти фахівців, зокрема до створення навчальних програм і підручників; завчасна підготовка вчителів до впровадження новацій, підвищення їхнього статусу й авторитету в суспільстві; передування експериментальних досліджень упровадженню новацій у системі початкової освіти з подальшим моніторингом якості здійснених змін. Увиразнює зміст окреслених періодів матеріал регіонального значення, який інформує про залучення педагогічної громадськості та батьків до обговорення організаційно-педагогічних засад розвитку початкової освіти (с. 140, 153, 160, 180, 183 дис.).

Показово, що виконана авторкою складна аналітико-синтетична діяльність уможливила виокремлення не лише позитивних, а й негативних тенденцій кожного із окреслених періодів (у хронологічних межах дослідження). Ось окремі з них: поглиблення в початковій освіті принципів радянської, русифікації, атеїзації у 1954–1964 рр.; посилення уваги до розв'язання початковою освітою ідеологічних завдань, позбавлення

педагогічної громадськості можливості брати участь в обговоренні освітніх трансформацій та ін. – у 1964–1984 рр.; погіршення навчального та матеріального забезпечення початкової освіти, відставання підготовки й видання навчальної літератури для молодших школярів від швидкоплинних освітніх процесів та ін. – у 1984–1991 рр.

Дисертаційна робота Гавриленко Т. Л. має незаперечне практичне значення, яке полягає в тому, що його матеріали використовуються у процесі викладання нормативної навчальної дисципліни «Державна освітня політика в Україні» для здобувачів другого рівня вищої освіти, а також підготовки хрестоматії «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017)» (2019) та монографії «Розвиток початкової освіти в Україні у другій половині ХХ – початку ХХІ століття: історико-педагогічний аспект» (2019).

Чимало матеріалів представлено в дисертації таблично (зразки навчальних планів для початкових шкіл різних типів і різних років навчання) та у формі рисунків (статистичні дані (динаміка) щодо чисельності учнів (вчителів) початкових класів, освітній рівень учителів початкових класів, розподіл учнів за мовою навчання та ін.), що робить дисертаційне дослідження інформативнішим, урізноманітнює способи репрезентації результатів наукового пошуку.

Поглиблює розуміння досліджуваної проблеми, збагачує зміст дисертаційної роботи матеріал, представлений у додатках, зокрема це фотодокументи, що відображають окремі факти, події в розвитку початкової освіти, діяльність фахівців у цій галузі в обраних хронологічних межах; правила для учнів початкової школи; обкладинки та сторінки підручників для початкових шкіл з українською мовою навчання різних років видання; зразки шкільної документації (табелі успішності, поведінки та відвідування школи; зразок похвальної грамоти; сторінки прописів для учнів початкових класів тощо), зразки навчальних планів; пропозиції педагогічної громадськості щодо Державного стандарту початкової загальної освіти (2000 р.) та ін.

Основні результати наукового пошуку пройшли належну апробацію: вони доповідалися на 52 наукових і науково-практичних конференціях різного рівня; висвітлені у 61 науковій праці (із них 8 статей у наукових виданнях інших держав з напрямку, за яким підготовлено дисертацію); упроваджені в освітній процес закладів вищої освіти.

У цілому високо оцінюючи дисертаційну роботу Т. Л. Гавриленко, зокрема засвідчуючи її фундаментальність та системність, зупинимося на деяких дискусійних моментах.

1. Традиційно зміст освіти відображався в таких державних документах: у навчальних планах, програмах і підручниках. З часом перелік цих документів збільшився: навчальна і методична література, пізніше – Державний стандарт початкової освіти. Однак основним носієм змісту освіти, моделлю цілісного процесу навчання вважається підручник. З огляду на зазначене вважаємо, що в роботі варто було б більше уваги приділити дослідженню підручників, які використовувалися на тому чи іншому етапі розвитку початкової школи, зокрема змістовому забезпеченню, методичному апаратові, реалізації провідних функцій тощо, оскільки саме з аналізу підручників можна дійти висновку щодо домінуючих на час їх створення методологічних установок, дидактичних і методичних засад (у дисертації зазначений аспект дослідження представлений в основному переліками чинних на той час підручників і навчальних посібників).

2. Одним із завдань дослідження авторка визначає «виявити внесок українських учених у розвиток теорії і практики початкової освіти». Вважаємо, що у роботі варто було б детальніше розкрити аспект «теорії», зокрема більшу увагу приділити дисертаційному дослідженню О. Я. Савченко «Формування пізнавальної самостійності молодших школярів» (1984) – першому докторському дослідженню з дидактики початкової школи України; науковим здобуткам членів лабораторії початкової освіти НДІ педагогіки УРСР стосовно методів навчання в початковій школі (Н. С. Коваль, Л. П. Кочина та ін.); напрацюванням наукової школи під керівництвом Олександри Яківни, які

присвячені проблемі «вчити вчитися» (зокрема тим, що виконувалися у 80-х – 90-х роках ХХ ст.).

3. Розкриваючи базове поняття дослідження – «початкова школа», дисертантка трактує його як перший рівень загальної середньої освіти, що ґрунтується, як правило, на дошкільній освіті та передбачає оволодіння дітьми молодшого шкільного віку базовими знаннями, вміннями й навичками загальнокультурного та загальнорозвивального характеру, необхідними для подальшого успішного навчання та самореалізації особистості, тобто акцентує увагу на «знаннєвому компоненті», тоді як основний нормативний документ школи першого ступеня – Державний стандарт початкової загальної освіти – націлює на набуття молодшими школярами ключових і предметних компетентностей, зокрема вміння вчитися («навчання впродовж життя»), що і варто було відобразити у дефініції цього поняття.

4. Серед процесуальних аспектів діяльності початкової школи чільне місце займають методи навчання, які дисертантка правомірно розглядає через призму найпоширенішої класифікації – за джерелом здобуття знань (словесні, наочні, практичні), однак роботу з книгою вважає чомусь окремою групою методів (а не органічним складником словесних) – з одного боку, а з іншого – варто було б детальніше розкрити особливості використання цього методу на різних етапах розвитку початкової освіти, оскільки його роль у контексті формування в молодших школярів вміння вчитися в умовах інформаційного суспільства неоціненна.

Висловлені зауваження і побажання є рекомендаційними і не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження. Аналіз дисертації засвідчує, що поставлені завдання у процесі дослідження були виконані. Зміст автореферату відображає принципові ідеї дисертаційної роботи. Опубліковані праці достатньо повно висвітлюють отримані автором результати.

Таким чином, за актуальністю, змістом, обсягом, обґрунтованістю вихідних положень, ступенем аналізу джерельної бази, науковою новизною, рівнем теоретичного і практичного значення дисертаційна робота «Розвиток

початкової освіти в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)» є завершеним науковим дослідженням, яке відповідає вимогам пунктів 11, 12, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р.), а її авторка – Гавриленко Тетяна Леонідівна – заслуговує присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент

Я. П. Кодлюк,
 доктор педагогічних наук, професор,
 професор кафедри педагогіки і
 методики початкової та дошкільної
 освіти Тернопільського
 національного педагогічного
 університету
 імені Володимира Гнатюка